

НОВООТКРИТА АРХИЕРЕЙСКА РЕЗИДЕНЦИЯ В ЮГОИЗТОЧНАТА ЧАСТ НА ТРАПЕЗИЦА (XII–XIV ВЕК)

Мирко Робов

НАИМ – БАН, филиал В. Търново

A NEWLY DISCOVERED BISHOP'S RESIDENCE IN THE SOUTHEASTERN PART OF TRAPEZITSA (12TH – 14TH CENTURIES)

MIRKO ROBOV

*National Archaeological Institute with Museum,
Bulgarian Academy of Sciences, Veliko Tarnovo Branch*

Abstract: The sector examined is situated on three adjacent ledges, on the southernmost of which a large ensemble covering an area of 900 m² was discovered. It was constructed during the first half of the 13th century and existed until the fall of Tarnovo at the end of the 14th century.

Two wings were discovered. The west wing is a chain building. The inner walls are plastered and the floors are covered with a brick pavement. The north wing (a dining hall) was constructed in a similar manner. Also, a large domestic furnace was uncovered, as well as elliptical heating equipment.

The newly discovered ensemble is a contribution to the understanding of the urban planning of the sector. Here, no traces were found of residential buildings, production and trade structures, necropolises, etc. In this context, an urban environment was formed here, only with large enclosed ensembles, bordering with one another and inhabited by representatives of the eminent metropolitan aristocracy.

Keywords: church; enclosed complex; dining hall; urban planning.

На 18 март 1879 г. се учредява първото в страната археологическо дружество – Търновското (**Домусчиев 1967:** 61). Основен момент в програмните цели на дружеството е провеждането на археологически разкопки на хълма Трапезица. Те започват още същата година, т.е. само година след Освобождението на България (**Берон 2004:** 18). Втората кампания е през 1884 г., като под ръководството на В. Берон проучванията обхващат двата най-значими култови паметника в източната част на билото – църкви №№ 3 и 4 (**Димов 1915:** 120; **Шкорпил 1910:** 144–145; **Овчаров 1962:** 70). И при двете начални кампании се проучват сектори от крепостта, където впоследствие се оказват големи за-

творени представителни ансамбли – както светски (в северната част на крепостта и около църква № 3). така и религиозни (при църква № 4).

Сами по себе си затворените ансамбли са важни структуроопределящи фактори при формирането на урбанистичната среда – в конкретната специфика на Трапезица като втора по значение крепост, а по-общо и в контекста на принципите в изграждането и формирането на столичното градоустройство като цяло през 12–14 век.

Именно като втора по значение крепост, Трапезица е предложила значително по-широки възможности за цялостни планово-композиционни решения предвид наличието на пространствени възможности, с каквито преуплътнената градска среда на основната крепост Царевец разбираемо не е разполагала.

Изследването на тези ансамбли поставя съществени жалони в етапите и принципите в изграждането на една по-цялостна представа при формирането на градската среда в крепостта. В този смисъл ясно се очертава и социално-класовият облик на тази част от столичното население, което е обетавало Трапезица, включително и по отношение на конкретната структура в градската среда. Т.е. добиват конкретни очертания значителни сектори, където именно са съсредоточени въпросните елитни комплекси.

Изграденият през началните десетилетия на XIII век, преустроен след средата на същото столетие затворен архитектурен ансамбъл при църква № 3, функционира на практика през почти целия период на Търновското царство. Неговото откриване и проучване е принос в изследване градоустройствената структура на Трапезица (**Робов 2016:** 141–150; **Робов 2015:** 34–39; **Робов 2015a:** 606–619).

В общия силует на архитектурния ансамбъл, а и на този участък от крепостта Трапезица, църква № 3 е въздействала като архитектурна доминанта. Чрез плочникова настилка, тя е свързана с единствената сграда в комплекса, ситуирана в югоизточната му част. Също с плочникова настилка, сградата е свързана с единствения установен подход към вътрешността на комплекса, през портата, в югозападната част от общия план. Оформен така, комплексът впечатлява със своите размери, като няма аналог в общата градоустройствена картина на Трапезица на този етап от проучванията

Идентичен е изборът на терен за издигане на замъка в средновековния Червен (**Средновековният Червен 1985:** 75–86).

При „Болярското жилище“ ограденото пространство от 635 кв. м, не носи особеностите на конфигурацията на терена, като при църква № 3 на Трапезица. Сградата е „Г“-образна, разположена в северозападния сектор на двора. Състои се от две части с ясно изразена разлика в устройството и функцията. Източната сграда е едноетажна, вероятно с паянтово членение. Нейната функция, според резултатите от проучванията, е стопанска. Жилищната сграда е от север, изградена представително, което видимо е съответствало на ранга и материалните възможности на притежателя на този граждански комплекс.

Централният корпус е бил ориентиран на юг, с лице към двора. Състои се от три, верижно разположени помещения, всяко от които със значителни размери. Средното е пруст, с открита южна фасада. От тук е бил входът към двете приземни помещения на жилището, както и дървена стълба към втория етаж. Той също е оформен с две помещения и открит вестибюл между тях. Част от комплекса е и малката еднокорабна църква, ситуирана в югозападната част на двора. Очевидно тя е използвана като фамилна. (**Николова 1970–1971: 111–121**).

Всъщност, сходна е концепцията в оформлението на представителните граждански комплекси през Първото царство в столиците Плиска и Преслав (**Попконстантинов 1980: 117–128**).

Оформен така, комплексът при църква № 3 няма аналог в общата градоустройствена картина на Трапезица на сегашния етап от проучванията и силно се доближава като устройство и функция до т.нар. „Болярски комплекс“ на Царевец (**Николова 1973: 111–121**). Той е издигнат на площада, северно от двореца. Мястото е напълно удачно и подходящо за престижни градоустройствени решения. Тук е главният площад на престолнината, дворецът на българските царе, църкви, като тази с № 5 впечатлява със своите размери.

Природната среда в сектора е оформена с три тераси по хоризонталата изток запад. Те са с приблизително еднаква ширина от около 15 м и лек наклон в посока към юг. Наклонът при всяка от тези тераси е преодолян предимно с насипки в по-ниската част до приблизително точното хоризонтиране на терена. Върху северните две тераси е издигнат малко преди средата на XIII в. големия граждански комплекс при църква № 3. В общия план на Трапезица църква № 3 попада в източната част на първата от север, тясна тераса, която се развива в посока към запад. От изток крепостната стена по скалния венец отстои от апсидата на около 15 м. В този участък е очертано трасето на улица с посока север-юг, с нисък подпорен зид от запад. Тя следва конфигурацията на крепостната стена.

Непосредствено южно от гражданския комплекс, върху третата тераса са разкрити останките на новоразкрития затворен комплекс при църква № 4, до който от запад е допряна непосредственоот голяма правоъгълна постройка. Най-вероятно и тя е част от общото планово-композиционно решение на ансамбъла, като го допълва функционално.

Комплекс при църква № 4

Църква № 4. Разположена е непосредствено и южно от църква № 3, но на по-ниска тераса (**Обр. 1**). Разкрита е по време на втората археологическа кампания, т.е. при разкопките от 1884 г., под ръководството на д-р Васил Берон (**Берон 2004: 23; Димов 1915: 120**). По план постройката е еднокорабна, кръстокуполна, от типа „стегнат кръст“. От изток завършва с тристенна апсида. Има един притвор. Фасадните стени са изпълнени със смесен градеж. Наосът е

с почти квадрани пропорции. Източното и западното кръстни рамена са много къси. Фасадите са пластично разчленени на двустъпални декоративни ниши, аркирани и несъмнено с богата керамопластична декорация – кръгли панички, покрити със зелена глазура (**Чанева-Дечевска 1988:** 121). Прави впечатление липсата на другия керамопластичен елемент, влаган във фасадната декорация на много от търновските столични църкви – четирилистника (**Робов 1996:** 250–253; **Робов 2002:** 765–772). като впрочем и при повечето църкви на хълма.

Липсват конкретни данни от въпросното проучване (през 1884 и през 1900 год.), което налага изводи относно строителната хронология на паметника, изведени от един по-широк контекст. Той е свързан не толкова със самата църковна постройка, колкото с данните от проучване на нейната историческа среда.

В хоросановите фуги на северната стена на храма са открити две монети, в обръщение до 40-те години на XIII век. Установени са и структури върху южната странична галерия на храма, датирани непосредствено след падането на Търново. Така, най-общо църква № 4 на този етап от разкопките, попада в хронологичната рамка XIII–XIV век, разбира се под известно условие, тъй като археологически сондажи във вътрешността ѝ не са провеждани.

Затворен комплекс при Църква № 4 на Трапезица

Затвореният комплекс при църква № 4 е развит върху последната от юг тераса в източния сектор на Трапезица. (**Обр. 2**) Проучванията са проведени между 2014 и 2021 г. с известно прекъсване (**Робов 2015:** 645–647; **Робов 2020:** 1134–1138; **Робов 2019:** 481–483; **Робов 2021:** 2007–2011).

От север тя опира до комплекса при църква № 3, а от юг – до скалния венец. В участъка липсват данни за предходно обитаване, което е съществена отлика от терена западно от комплекса, както и от съседните две тераси от север. Тук става въпрос за установения в сектора голям комплекс за обработка на желязо, функционираше от края на XII до 30^{те} години на XIII в. Проучени са десетки ковашки огнища, отпадъчни ями, некрополът на железарите и техните семейства, както и обетаваните от тях полувкопани жилища.

Оградният зид затваря обща площ от около 900 кв. м (**Обр. 3.**). В плана на западното крило ясно са очертани три помещения (**Обр. 4.**), подредени във верижен план. Най-южното от тях е четвъртита постройка с приблизително квадратен план и вътрешни размери 2,85 м (изток–запад) на 2,95 м. Подовата настилка е тухлена. В южната част на източния зид е оформен вход към вътрешния двор.

При следващите към север помещения от крилото след затворената четвъртита постройка, източния зид продължава като стилобатен градеж с функция на основа за носеща конструкция от стълбове. Това показва, че в северната част на крилото помещенията от верижната постройка са оставали с открити фасади към дворното пространство. Самите колони са били носещ елемент

за помещенията от втория етаж на крилото. Всички помещения от крилото са с измазани с хоросан вътрешни стени и с тухлени подови настилки. Всеки от тухлените пасаж е с размери 2,60/2,60 м, което всъщност съответства на членението на самото крило. Тухлите са подредени в редове в посока север-юг, като тези редове, по оста изток-запад се допират така, че тухлите остават шахматно разположени.

Между последното помещение от север и северния ограден зид при северозападния ъгъл на комплекса пространството съответства по размер на още едно, четвърто помещение. Такова вероятно е съществувало. По план то също е с открита фасада към вътрешния двор, тъй като и в този участък вътрешните стени са измазани с хоросан, напълно идентично с оформлението на интериора на останалата част от крилото.

Данните за конструктивните възможности при оформлението на това крило, като предпоставки за определени обемно-пространствени решения – характер на градежа, дебелина на зидовете, устойчивост на фундамента, от една страна, както и значителното количество добре обработени камъни, установени *in situ* (около 30 м³), ясно показват, че самото крило е било оформено поне в два етажа.

Спецификата в плановото устройство на крилото, намерените железни писала, както и бронзови закопчалки от книги, определят допускането това да е неколям столичен скрипторий, функционира в рамките на комплекса и като една от основните дейности, организирани тук.

Вътрешният северозападен ъгъл на комплекса е приблизително 120° като задава посока на северния ограден зид югозапад-североизток. Това е наложено, за да се обхване максимална площ от север без да се засегне конструкцията на югоизточния ъгъл на комплекса при църква № 3. От друга страна, това илюстрира и хронологичната последователност тук, като очевидно при изграждането на северния ограден зид, гражданския комплекс при църква № 3 вече е съществувал.

Северното крило на комплекса е заето от трапезария. Предвид спецификата във функционалното предназначение на комплекса и съответстващата на това в определена степен централна планова схема, функцията на трапезарията, а съответно и местоположението ѝ в комплекса са доста сходни с тези в един столичен манастир. Така, съвместното хранене е част от церемониалната продължителност на литургията (Гошев 1940: 33–37; Mylonas 1987: 143). Това от своя страна поставя трапезарията като втора по значимост сграда в комплекса. Предвид конкретната си функция, трапезарията обикновено се разполага в близост до църквата, обикновено западно от нея (Ορλανδου 1958: 45), дори на същата ос, или като странична постройка (Mylonas 1987: 143), понякога и включена в крило от комплекса. По правило трапезарията се разполага в приземния етаж (Чанева-Дечевска 1979: 35; Чанева-Дечевска 1980: 147) и достъпът до нея от вътрешния двор на комплекса е бил пряк.

Трапезарията в комплекса при църква № 4 е правоъгълно помещение, с издължен план по оста изток-запад (**Обр. 5**). Използва като северен зид оградния зид на комплекса. Източният и западният зид на помещението са в конструктивна връзка със северния ограден зид. Вътрешните размери на постройката са следните: дължина от 11 м (по оста изток-запад) и ширина 2,80 м. Дебелина на зидовете е до 0,80 м, което показва, че най-вероятно постройката е била оформена в два етажа.

Приблизително в средата на южния зид на постройката е оформен вход с ширина от 1 м. Той отвежда от трапезарията към вътрешния двор на комплекса, а вероятно и с подход към църква № 4 от запад, през страничната галерия тук. Ясна индикация, че става въпрос именно за вход е и факта, че върху прага стъпва тухлената настилка от вътрешното покритие на трапезарията.

Вътрешните стени на постройката, напълно идентично с помещенията от западното крило на комплекса, са грижливо измазани с хоросан. Това е видно от запазени участъци предимно по вътрешното лице на северния зид, който всъщност е и най-добре запазен във височина.

В подовата настилка на трапезарията, вложените тухли по форма са квадратни, с размери 0,29/0,29 м. Дебелината на единичният екземпляр е 0,03 м. Пасажите от настилка са подредени в редове по надлъжната ос на помещението (при трапезарията тази ос е изток-запад). Както и при западното крило, по напречната ос на постройката, т.е. по оста север-юг, фугите между тухлите не равнят. Установената подова настилка на трапезарията показва, че е еднотипна като начин на подреждане на самите тухли с установеният характер на подреждане на настилка в западното крило на комплекса. От друга страна, вложените в настилка тухли са напълно еднакви като формат, дебелина и качество с тези от западното крило. Очевидно става въпрос за една и съща продукция, вложена едновременно и еднотипно в подовите настилки от помещенията в комплекса.

В североизточния ъгъл на помещението, в специално гнездо, оформено в тухления под, е поставено керамично гърне, така че устието му равни с нивото на тухления под. Дълбочината на самото гнездо, което съответства на височината на гърнето е 0,20 м.

Отоплянето на трапезарията в студените дни от годината е решено чрез съоръжение с внушителни размери – 1,75 x 1,20 м. Сечението му е с елипсовидна форма. Подовото покритие е от отухлена глина, примесена с фрагменти от тухли. Откъм западната и северната страна на съоръжението са поставени вертикално тухли и каменни плочи. Те ограничават околоръстния тухлен венец, оформен с равномерна ширина от 0,55 м около съоръжението. Самият тухлен венец също е от фрагментирани тухли, идентични по дебелина с тези от подовата настилка. Толкова, т.е. 0,55 м, е отстоянието на отоплителното съоръжение от вътрешното лице на северния зид, като в този участък околв-

ръстния тухлен венец липсва. Очевидно до външната линия на този тухлен венец съоръжението се е допирало до вътрешното лице на северния зид на трапезарията.

Храната се е приготвяла в пещ, с размери 1,30 x 0,90 м. Ситуирана е непосредствено до вътрешното лице на северния зид на трапезарията. Оттук очевидно е бил отвеждан и пушекът. Пещта е със запазена форма на полукръг.

Фактът, че църква № 4 е включена в затворен архитектурен ансамбъл, (Обр. 6.) предполага нейният план да бъде допълнен с наличие на странични галерии. Страничните галерии са неизменен съпътстващ елемент в плановата схема на всички храмове в столично Търново, включени в затворени ансамбли – независимо от това дали комплексът е светски или религиозен. Така, като етап в развитието на плановата схема на църква № 4, към нея са добавени странични открити галерии откъм южната и западната ѝ фасади. Всъщност, в случая става въпрос за едновременното допълване на плана с по същество една, Г-образна галерия.

Южната галерия е с обща външна дължина 16,50 м (Обр. 7.). Стилибатният зид, като нисък фундамент върху който са стъпвали дървени колони като носещ елемент на едноскатен покрив, е двуредов. Граден е от грижливо обработени камъни, средни по големина. Спойката е калова. Полагането на въпросния зид следва естествената конфигурация на скалния венец, в резултат от което планът на галерията не е точен правоъгълник. В западния край ширината на галерията е 2,83 м, а в източния – 1,26 м. Това показва, че самата галерия в последователността на строителната хронология е едно по-късно допълнение към плана на църквата.

Предвид значимостта на църква № 4 и най-вече на затвореният представителен ансамбъл около нея, в очертанията на южната галерия е положена тухлена подова настилка. Запазен е пасаж с размери 2,50/1,70 м. Тухлите са правоъгълни, изработени в рамкови калъпи върху опесъчена основа. Положени са върху хоросанова подложка.

В средата на стилобатният зид е оформен вход, като подходът към него от юг е старателно изсечен в скалата. Ширината на съоръжението, измерена между двете запазени страници е 1,10 м.

Западната странична галерия има ширина до 2,80 м, а дължина (север-юг) е 8,80 м. Северният стилобатен зид не е запазен. Най-вероятно такъв изобщо не е съществувал. В северната част на галерията като стилобат е използвана здравата основа на варовиковия стерилен пласт, като нивото му равни с останалата част от стилобата. Настилка не е запазена, като най-вероятно е премахната при ранните разкопки – тези от 1884 г. Най-вероятно, напълно еднотипно с оформлението на южната странична галерия, и тук подовата настилка е била от правоъгълни тухли, положени зиг-заговидно върху хоросанова подложка. Малък пасаж от каменни плочи е свързан с обитаването тук в началото на XV в.

Входът е в югозападния ъгъл по плана на комплекса. Дължината му е 5,30 м, а ширината на засводения проход – 3,15 м. Вътрешните стени са пластично разчленени с пиластри и едностъпални аркирани ниши.

Посоката на съоръжението показва, че комуникацията е била организирана идентично с тази на светския ансамбъл при църква № 3 (съседен от север на новоразкрития комплекс при църква № 4). Самото устройство на съоръжението очевидно е идентично с това на портата от съседния ансамбъл (то е със същите размери и същия характер на градежа, а това показва, че най-вероятно и новооткритото съоръжение ще е с данни за вътрешен свод носен от аркови пояси и плочникова настилка във вътрешността).

Непосредствено западно от новоразкрития затворен ансамбъл е разкрита голяма постройка, допряна към външното лице на неговия западен зид. Издигната е през 40^{те} години на XIII век и е просъществувала до падането на Търново в края на XIV век. Напълно е възможно въпросната постройка да не е единична и самостоятелна сграда, с функция различна от тази на затворения комплекс. Възможно е, обаче, и друго планово-композиционно решение, при което функционално въпросната долепена постройка да е неразделна част от общия организъм на въпросния ансамбъл.

Западната постройка е правоъгълна по план. Градена е със средни по големина, добре обработени камъни, с оформени лица, положени в сравнително правилни редове. Спойката е калова. Дебелината на зидовете е 0,80–0,85 м. Ширината на постройката напълно съответства на ширината на терасата.

Като подход към входа на сградата отвън, е установена площадка, настлана с малки, безформени камъни. На приблизително 3 м след входа, в посока към юг, от нея започва каменно стълбище, с ширина от 1,30 м. Стъпалата отвеждат в посока към улица по хоризонталата изток–запад, която преминава непосредствено северно от църква № 14 и свързва участъка с централната улица на крепостта. Запазени частично са четири от стъпалата, които преодоляват денивилацията от около 0,70 м.

Освен намерената при предходните разкопки тук варовикова колона, са открити и две бази, които вероятно са елементи от конструкцията на постройката или пък произхождат от конструктивните решения в комплекса, примерно от неговото западно крило с открита фасада към вътрешния двор и втори етаж, носен от стълбове върху стабилната основа на стилобата от изток. И все пак, каква е била конкретната им функция е трудно е да се каже, тъй като не са намерени *in situ*. Подовата настилка е с каменни плочи, като пасажи от тях са установени единствено в западната част на постройката, в близост до входа.

След средата на XIII век е променена плановата схема на комплекса. Прекъснат е старият ограден зид от юг. В югозападната част е издигната порта, оформена представително с дълбок засводен проход. Разширено е пространството от юг с издигането на ново крило. Първоначално то се състои от голяма, 10,20 м сграда южно от портата, с дебели зидове на хоросанова спойка и вход от север. По-късно, сградата е разширена към изток до дължина от 13,30 м.

Също голяма постройка, с открита фасада към изток, е издигната в най-източната част на крилото. Голямо огнище със съоръжение към него определят стопанския ѝ характер.

Крилото добива завършен вид през втората половина на XIII век, когато пространството между двете сгради е запълнено планово с три малки еднотипни помещения, с входи в североизточния ъгъл на всяко от тях.

Новоразкритият затворен ансамбъл е съществено допълнение към градоустройствената картина в източната част на крепостта. Тук са ситуирани три от най-представителните кръстокуполни храмове на Трапезица, тези с № 3, 4 и 14. На сегашния етап от проучванията се констатира пълно отсъствие на жилищно строителство, на производствени и търговски постройки, некрополи и т.н. В този смисъл тук се оформя градска среда без структурирани квартали, с граничещи един с друг големи затворени ансамбли. Самата градоустройствена характеристика в сектора добива завършен вид към средата на XIII в. Еднотипно е била оформена комуникационната схема в сектора. Чрез самостоятелни широки алеи по хоризонталата на терена двата затворени комплекса – гражданския при църква № 3 и този при църква № 4, са свързани с основната улица в крепостта, между северната и южната порти.

Двата съседни комплекса са различни по мащаб, в съотношение 3:1. Съществената разлика, обаче, е коренно различната им планова характеристика. Така, докато комплексът при църква № 3 носи характеристиката (планово и функционално) на граждански ансамбъл, който е доста сходен с гражданския комплекс, на терасата северно от двореца на Царевец, то плановото решение при южния ансамбъл е принципно по-различно. То по-скоро се доближава до столичната манастироустройствена практика от XII–XIV в. Тук, обаче, са налице и някои съществени отлики, най-вече в плана и които нямат аналог в устройствените елементи на търновските столични манастири. Става въпрос за западното и южното крила на комплекса.

Очевидното сходство, обаче, с планово-композиционните решения в реализацията на центричната манастироустройствена схема, навежда към извода, че този видимо много представителен ансамбъл е предназначен за високопоставено лице в столичната църковна йерархия (**Обр. 8.**). Вероятно това е именно резиденция, а не пореден столичен манастир.

Донякъде по сходен начин е решено и устройството на патриаршеския комплекс на Царевец. Заедно с църквата „Възнесение Господне“ и долепената към южната ѝ фасада кула, той се е издигал върху най-високата тераса на Царевец, южно от двореца на българските царе. Така, като безспорна доминанта в градския пейзаж при специфичния градоустройствен облик на основната столична крепост, именно патриаршеският комплекс е символизирил могъществото на християнската църква, с ясното внушение, че църковната власт е над светската; внасял е огромен респект сред вярващите, подсилвал е религиозните им чувства.

Разбира се, Патриаршеският комплекс не би могъл да се определя като манастир, в традиционният смисъл на думата. Той естествено не е обикновено монашеско общежитие, чието обетатели изпълняват ежедневните си монашески задължения. В този смисъл, Патриаршията е религиозен център, най-висшата ръководна институция на българската православна църква. Именно по тази причина, характерът на комплекса като цяло, а и на всяка от сградите в неговото композиционно оформление, е подчинен функционално именно на тази негова роля.

Общата планировка на комплекса го приобщава видимо към групата ансамбли, развити върху типичния за епохата манастироустройствен принцип, т. нар. центрична атонска схема – голям двор, околоръст на който са разположени сгради с различно функционално предназначение: жилищни, стопански, трапезария, сгради с административен и общ характер, като библиотеки, скриптории и т.н. Акцент и доминанта в общата планова композиция е църковната постройка. Срещан елемент в отделни случаи е и кулата-пирг. Като цяло, обаче, комплексът носи завършената характеристика един представителен ансамбъл.

Самите обитатели на комплекса естествено са духовни лица с различен ранг. Конкретният им начин на живот ги доближава до обитателите на голям и представителен столичен манастир.

И при Патриаршията, обаче, както и при ансамбъла при църква 4, на Трапезица има определени съществени отличия, които категорично изваждат комплекса от кръга на столичните манастири. Така например, за разлика от всички тях, които са само оградени, Патриаршията има много солидна укрепителна система (Ангелов 1980: 19). Това е естествено решение предвид факта, че тук се помещава ръководната църковна институция в държавата.

Въпросният комплекс около църква № 4 не е манастир и очевидно трябва да се свърже с високопоставено църковно лице, в отлика от съседния от север ансамбъл, чийто светски характер е трудно оспорим. В този смисъл, като свързани с представители на столичния светски и църковен елит, напълно естествено и двата комплекса престават да функционират с падането на Търново в края на 14 век, когато е променен статутът на столичния светски и църковен елит.

В този смисъл, сходна е както хронологията, така и съдбата на едно явление в материалната култура на столично Търново, което се появява през 40-те години на 14 век и отмира с падането на града. Става въпрос за подглазурните монограми, свързани най-общо с отношението към владетеля и владетелския институт, към патриарха, към патроните на някои от най-важните столични храмове, към отделни видни дейци, канонизирани като светци. Това явление напълно логично загубва значение и отмира с падането на Търново през 1393 г., защото конкретната употреба на съдове с такива монограми се вписва единствено в социално-политическото и идейно-религиозното статукво на Търново от последните десетилетия на неговия столичен период. (Робов 1999: 521–522). С падането на града, собствено и като столица на българската държава, естествено приключва дотогавашният религиозен ред. Ликвидиран е владе-

телският институт, а православната църква попада в качествено нови условия. В смисъла на това, естествен край относно конкретното си функционално предназначение бележат и двата новооткрити затворени комплекса в източния сектор на Трапезица – този при църква № 3, свързан с високопоставено светско лице, както и този при църква № 4, обетаван от висш столичен архиерей.

БИБЛИОГРАФИЯ:

Ангелов 1980: Ангелов, Н. Патриаршеският комплекс на Царевец през XII–XIV век. Царевград Търнов, т. 3, С., 1980: Изд. на БАН.

Берон 2004: Берон, В. Археологически и исторически изследвания. Велико Търново, 2004: Изд. Абагар.

Димов 1915: Димов, В. Разкопките на Трапезица в Търново. – Известия на българското археологическо дружество, V, 1915, 112–176: Царска придворна печатница.

Домусчиев 1967: Домусчиев, Н. За датата на основаването на първото археологическо дружество в България. – Археология, IX, 1967, кн. 2, 60–61.

Дуйчев 1962: Дуйчев, И. Миниатюрите на Манасиевата летопис. София, 1962: Изд. Български художник.

Николова 1970-1971: Николова, Я. Жилищната архитектура в Търново през XII–XIV век. В: ТрВТУ, ИФ, т. VIII, кн. 2, 1970–1971, 65–129: ДП „Д. Найденов“, В. Търново.

Николова 1973: Николова, Я. Жилищната архитектура в Търново през XII–XIV век. В: Трудове на ВТУ „Кирил и Методий“, т. VIII, кн. 2, ИФ, 1970–1971, София, 1973, 65–129: ДП „Д. Найденов“, Велико Търново.

Овчаров Д. 1962: Овчаров, Д. Към историята на първото археологическо дружество в България. – Археология, IV, 1962, кн. 3, 69–71.

Робов 1996: Робов, М. Наблюдения върху керамопластичната украса по търновските църкви (XII – XIV в.). – В: Бог и цар в българската история. Пловдив, 1996, 250–253: Изд. „Хр. Г. Данов“ – Пловдив.

Робов 1999: Робов, М. Подглазурен монограм на Теодосий Търновски от Килифаревския манастир. В: Търновска книжовна школа, т. 6, В. Търново, 1999, 521–522: Унив. издателство „Св. св. Кирил и Методий“.

Робов 2002: М. Робов. Рисуваната фасадна украса на църквата „Св. Димитър“ във Велико Търново. – В: Търновска книжовна школа. Т. 7. Велико Търново, 2002, 765–772: Унив. издателство „Св. св. Кирил и Методий“.

Робов 2015: Робов, М. Гражданският комплекс в югоизточния сектор на Трапезица. – В: Търновска книжовна школа. Том 10. Велико Търново, 2015, 606–619: Унив. издателство „Св. св. Кирил и Методий“.

Робов 2015: Робов, М. Градоустройството в югоизточния сектор на Трапезица. В: Културно-историческо наследство: опазване, представяне, дигитализация. Посвещава се на 145-годишнината от създаването на Българската академия на науките. Велико Търново, 2015, 34–39.

Робов 2015: Робов, М. Археологически разкопки на средновековна крепост Трапезица – сектор „Югоизточен“. АОР през 2014 г. С., 2015, с. 645–647: Актив Комерс ЕООД

Робов 2016: Робов, М. Новооткрит комплекс в североизточния сектор на Трапезица. В: Годишник на Националния археологически музей, 13, 2016. В чест на проф. Виолета Нешева, 141–150.

Робов 2019: Робов, М. Разкопки на средновековна крепост Трапезица – сектор „Югоизток“ в Търново през 2018 г. АОР през 2018, С., 2019, с. 481–483.

Робов 2020: Робов, М. Двуделна сграда (средата на 13-края на 14 век) в сектор „Югоизток“ на средновековен град Трапезица. АОР през 2019, С., 2020, с. 1134–1138.

Робов 2021: Робов, М. Новооткрит затворен архитектурен комплекс при църква № 4 в сектор Изток на средновековен град Трапезица средата на XIII – края на XIV век. АОР през 2020, С., 2021, 2007–2011.

Средновековният Червен, т. 1, С., 1985: Изд. на БАН.

Чанева-Дечевска 1979: Чанева-Дечевска, Н. По някои архитектурно-композиционни особености на манастирите от Велики Преслав. – В: Плиска-Преслав. Т. I. София, 1979, 32–43: Изд. Български художник.

Чанева-Дечевска 1980: Чанева-Дечевска, Н. Църкви и манастири от Велики Преслав. София, 1980: Изд. на БАН.

Чанева-Дечевска 1988: Чанева-Дечевска, Н. Църковната архитектура в България през X–XIV век. София, 1988: Изд. на БАН.

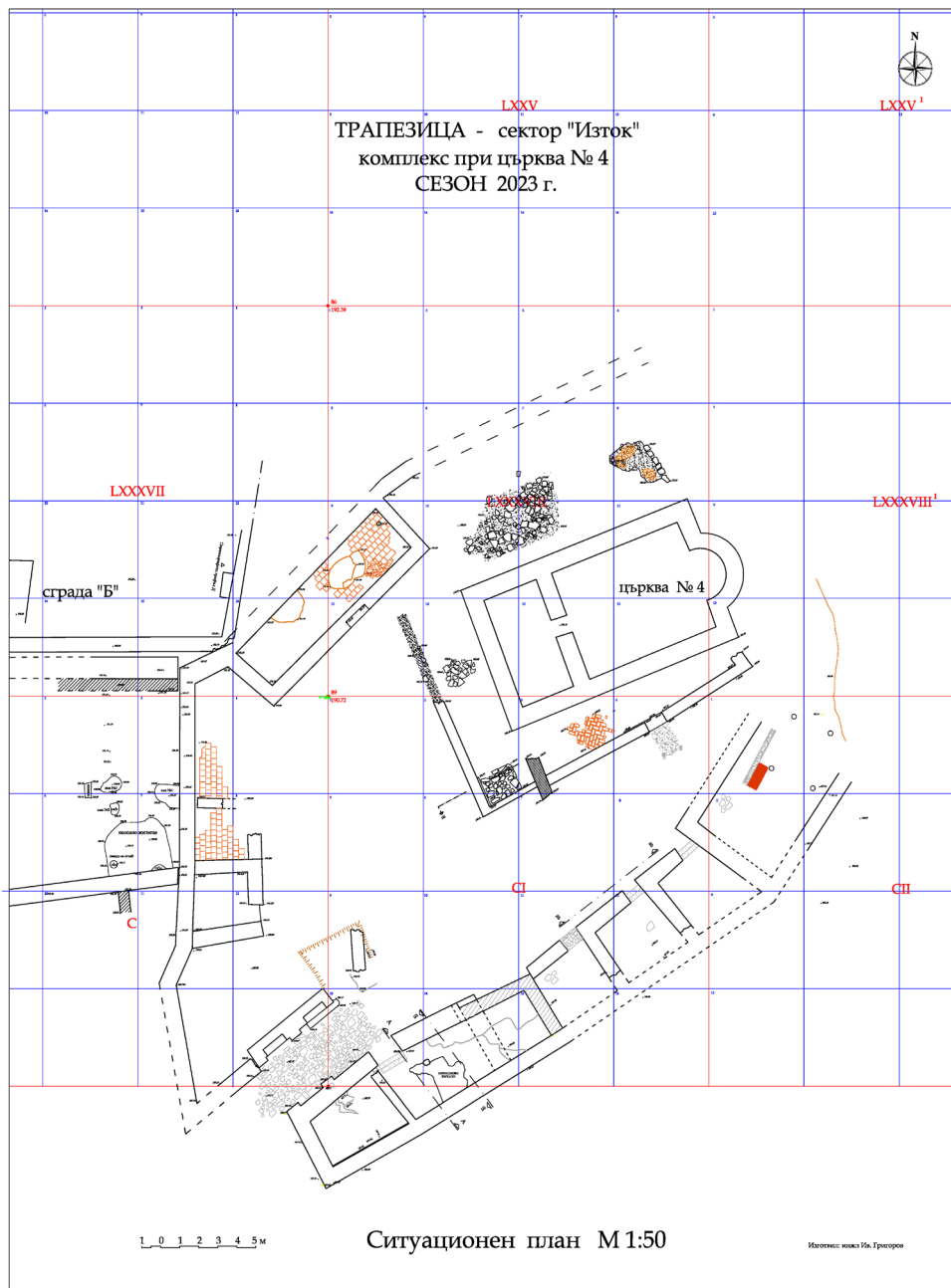
Mylonas 1987: Mylonas, P. La trapeze de la Grande Lavra au Mont Athos. – Cahiers arheologiques, 35, Picard, 1987, 143–157.

ПРИЛОЖЕНИЕ

Обр. 1. Църква № 4. Реконструкция (арх. Пламен Цанев)

A1 1:100

Обр. 2. План на затворения ансамбъл при църква № 4

Обр. 3. *Комплекс при Църква № 4 на Трапезица*

Обр. 4. *Постройка в южната част на западното крило на затворения ансамбъл при Църква № 4 на Трапезица*

Обр. 5. *Поглед към запад в трапезарията на затворения ансамбъл при Църква № 4 на Трапезица*

Обр. 6. *Комплекс при църква № 4. Реконструкция (арх. Пламен Цанев)*

Обр. 7. Южна галерия на Църква № 4 на Трапезица. Изглед от запад.

Обр. 8. Костен завършек на архиерейски жезъл открит между комплекси при църкви № 3 и 4